

dítek na individuální rovině. Ostatní pak na rovině společenské, včetně konkrétních návrhů na řešení ekologické krize (viz zejména kapitoly o Birnbacherovi či Höslem).

Jinak se to může jevit, předpokládáme-li, že kniha by měla poskytnout určitý vhled do aktuálního stavu oboru, diskutovaných témat a děl nejvlivnějších autorů. Takové očekávání by ovšem bylo samo o sobě nerealistické vzhledem k prostoru, který poměrně útlá kniha oběma autorům poskytuje. Lze tedy říci, a tím knihu doporučit, že vhodně doplňuje spektrum v češtině již dostupných knih o ekologické filosofii a etice a je výborným zdrojem většinou dosud nepublikovaných informací.

Marie Hrdá

Filozofická fakulta Univerzity Hradec Králové
marie.hrada@uhk.cz

Wittgenstein, kritici a logické pravidlá

Tomáš Čana: O pôvode pravidiel

Wittgenstein a jeho kritici

Trnava, Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave 2020. 140 s.

Už od detstva sú ľudia ovplyvňovaní pravidlami, ktoré utvárajú ich osobnosť (mentálnu) časť. Na prvý pohľad by bolo možné povedať, že je takéto tvrdenie určite mylné, pretože (mentálne) dospievanie a s nimi spojené myšlienkové procesy z dôvodu značnej rozmanitosti názorov a predstáv o vonkajšom svete zdanlivo nepodliehajú predvolených pravidlám. Prostredníctvom monografie s názvom *O pôvode pravidiel. Wittgenstein a jeho kritici* sa však Tomáš Čana pokúša na problém pozrieť dôslednejšie a ukázať, že pravidlá majú jasný pôvod a skutočnú aplikovateľnosť v myšlienkových pochodoch každého racionálneho človeka. Autor knihu komponuje do šiestich kapitol, v ktorých využíva najmä filozofické myšlienky rakúskeho filozofa Ludwiga Wittgensteina a jeho kritikov, ktoré mu dopomáhajú naznačený problém vyriešiť. Obsah kapitol má prevažne logicko-epistemologický charakter, je však nutné podotknúť, že súvislosť so psychológiou a porozumením ľudského myslenia sú taktiež dôležitými aspektami, ktoré môžu čitateľovi priniesť ešte širší pohľad na rozvádzanú problematiku.

Prvá kapitola sa zaoberá problémom riadenia sa pravidlami. Autor sa konkrétne zameriava na kritiku Peregrinovej interpretácie Wittgensteinových myšlienok o tejto problematike. Nezostáva však iba pri samotnej kritike, nakoľko ďalej ponúka aj

prehľadné objasnenie a analýzu toho, čo v danej interpretácii chýba. Čana najmä apeluje na Peregrinov metodický anti-psychologizmus a úplne odmietanie mentálnych fenoménov v akejkoľvek podobe. Peregrinova interpretácia redukuje problematiku riadenia sa pravidlami na sociálne konvencie, ktoré môžu byť vyjadrené prostredníctvom explicitných, ale i implicitných pravidiel. Ako však autor upozorňuje, implicitné pravidlá sa nevyznačujú prenosnosťou (na rozdiel od explicitných), ale naopak vágnosťou. Preto aj podľa neho vystáva otázka: „Čo znamená v takomto prípade porušiť pravidlo? Dá sa vlastne porušiť niečo vágne?“ (s. 20)¹ Čana sa domnieva, že Peregrin vo svojej interpretácii na niečo zabudol, ba dokonca to cieľne vynechal. Konkrétne ide o Wittgensteinov pojem *forma života*, prostredníctvom ktorého sa tento rakúsky filozof snaží ukázať, že medziľudské dorozumievanie a riadenie sa spoločnými pravidlami je možné kvôli „univerzálnej zhode medzi hovoriacimi, ktorí sa musia všetci podobat“ (s. 22–23). Ako však autor upozorňuje, Wittgenstein sa nepokúša vytvoriť teóriu o mentálnych stavoch, ktorú možno nájsť napr. u filozofov mysle. Skôr sa pokúša poukázať na dôležitosť inherentnej stránky človeka (psychologizmus), ktorá má význam i v jazykovej problematike riadenia sa pravidlami. Za pozitívum je taktiež možné považovať, že Čana kritika Peregrinovej interpretácie nie je mienená ako útok na nedostatočnú analýzu Wittgensteinových textov. Skôr ako upozornenie, že sa v nich môže nachádzať niečo viac, ako si interpretátor dokáže pripustiť.

Témou druhej kapitoly je epistemologický status logických tvrdení. V prvej časti kapitoly sa Čana sústreďuje na hlavné rozdiely medzi ranou a neskoršou pozíciou Wittgensteinových náhľadov na tento filozofický problém. Podľa autorovej analýzy sa raná pozícia vyznačuje dvoma zásadnými aspektami. V prvom prípade ide o úlohu logických tvrdení, ktoré pojednávajú o logických formách empirických tvrdení. Čana zdôrazňuje, že logická forma je súčasťou každého empirického výroku, nakoľko by ho bez nej nebolo možné ani skonštruovať. Problém sa však ďalej prehĺbuje, pretože k samotnej definícii a fundamentálnej úlohe logickej formy sa pridáva analýza jej vnútornej štruktúry pod pojmom *interné vlastnosti*. V nadväznosti na predchádzajúci aspekt vstupuje do problému jedna z najdôležitejších otázok filozofie logiky – či sú logické tvrdenia striktne a priori (bez skúsenostné), alebo naopak zohrávajú v logike dôležitú úlohu aj externé heteronómne faktory. Autor usudzuje, že sa v ranej pozícii Wittgenstein prikláňa k prvej tradičnejšej možnosti, ktorá ponecháva logické tvrdenia vo svete a priori. Zmena (dokonca možno povedať až rozpor) nastáva u Wittgensteina v neskoršej pozícii, v ktorej podľa Čanu začína spochybňovať svoje pôvodné stanovisko. Zároveň začína uvažovať, že pre zdôvodnenie niektorých interných vzťahov v logických operáciách nepostačuje a priori nahliadanie, ale je „potreba niekoľko ďalších heteronómnych komponentov, v dôsledku ktorých stráca téza o apriórnom statuse logických tvrdení pevnú

1 Všetky stránkové odkazy v zátvorkách sa vzťahujú k recenzovanej publikácii.

pôdu pod nohami“ (s. 39). Druhá a zásadne rozsiahlejšia časť kapitoly sa venuje problematike *unikátneho statusu logických tvrdení*, ktorá nadväzuje na myšlienku o možnosti externých faktoroch v týchto tvrdeniach. Čana ponúka komplexnú analýzu tohto filozofického problému, ktorú kombinuje aj s príspevkami ďalších interpretátorov Wittgensteinových textov, akými sú Dummett, Stroud a Baker. Nejde však o striktnú deskripciu, ale o kritický pohľad na dané interpretácie doplnený o vlastný odborný názor. Celá analýza je natoľko obsiahla, že by pravdepodobne vystačila na samostatnú recenziu. Z tohto dôvodu sa zameriam iba na myšlienky, ktoré úzko súvisia so spomínanou otázkou o apriórnosti/aposteriórnosti logických tvrdení. Wittgenstein je obviňovaný, že pri spochybňovaní apriórneho statusu logických tvrdení inklinuje ku konvencionalizmu. Čana odmieta tento názor a upozorňuje, že Wittgenstein neponúka, ale ani nepredpokladá žiadne konvencionalistické vysvetlenie a zároveň nesúhlasí s odmietaním logických pravidiel (s ktorým by práve konvencionalisti mohli súhlasiť). Podľa neho chce Wittgenstein poukázať na to, že existuje niečo viac (externé faktory) než len *apriórne nahliadane* na logické tvrdenia. Prostredníctvom analýzy sa Čana dopracováva k dvom aspektom. Po prvé ide o *životnú formu*, ktorej sú ľudia bežne vystavení. „Je mi daná napríklad prostredníctvom telesných pohybov, ktorými normálni ľudia zvyčajne prejavujú určité pocity. Je mi daná v tzv. charakteristických prejavoch, ktorými zvyčajne vyjadrujeme určitý postoj“ (s. 56–57). V druhom prípade ide o spôsob, akým ľudia aplikujú logické tvrdenia v bežných jazykových transakciách (napr. pravda, nepravda). Čana dospieva k záveru, že podľa Wittgensteina prirodzená aplikácia logických tvrdení nezávisí iba od interpretovania alebo explanácie, ale skôr od tréningového procesu, ktorému sú ľudia bežne vystavení.

V tretej kapitole sa čitateľ oboznamuje s problémom kruhovosti pri argumentovaní. Na rozdiel od predchádzajúcich kapitol sa autor odkláňa od Wittgensteinovej filozofie a namiesto toho sa zameriava na článok „Zdôvodnenie dedukcie“² od anglického filozofa Michaela Dummetta. Čana sa primárne sústreďuje na analýzu Dummettovej hlavnej tézy, ktorá hovorí o kruhovosti argumentov ako o niečom racionálne akceptovateľnom. I keď sa takéto argumenty považujú za značnú filozofickú chybu, Dummett obhajuje svoju tézu prostredníctvom rozlíšenia deduktívnych argumentov podľa rolí, ktoré zohrávajú v rámci zdôvodňovania. Konkrétne ide o tzv. vysvetľujúce [*explanatory argument*] a presvedčovacie argumenty [*suasive argument*]. V prípade presvedčovacích argumentov je kruhovosť nežiaduca, nakoľko by (aj podľa Dummetta) bola účinnosť argumentu nedostatočná. Kľúčovými sú pre Dummetta vysvetľujúce argumenty, nakoľko si myslí, že ľudia vysvetľujú niečo, o čom sú vopred presvedčení, preto ani nie je potrebné niekoho presvedčať o niečom novom (to znamená, že ten niekto nepochybuje, ale súhlasí so záverom). Postačujúce sú už potom iba premisy, z ktorých vyplynie požadovaný

2 Dummett, M., *The Justification of Deduction*. In: Dummett, M. (ed.), *Truth and Other Enigmas*. Oxford, Oxford University Press 1974.

a plauzibilnejší záver. Z tohto dôvodu je podľa Čanu obava z kruhovosti, ktorá by znehodnotila takýto argument, neopodstatnená. Po predstavení základnej tézy sa Čana venuje zámeru, ktorý viedol Dummetta k rozlíšeniu rolí u deduktívnych argumentov. Súčasne však ponúka k tomuto problému aj kritické pripomienky, ktoré poodhaľujú potenciálne nedostatky. Podľa Dummetta filozofi nechcú byť presvedčaní o zdôvodniteľnosti dedukcie (pretože sú už presvedčení, že je dané pravidlo platné, a veria mu), ale naopak požadujú vysvetlenie (vysvetľovací argument), pomocou ktorého sa ozrejmi platnosť daného pravidla. Prvá Čanova pripomienka sa týka Dummettovho úsudku, že keď sa ľudia riadia pravidlami správnej dedukcie, tak sú automaticky aj presvedčení o ich správnosti. Čana považuje tento úsudok za mylný, nakoľko predpokladá, že mnoho takýchto pravidiel ľudia nie sú schopní korektne reprodukovat' ani si uvedomiť, že sú im podriadení. Dokonca aj v prípade, že sa nimi (nevedome) riadia správne: „Neviem v akom zmysle by sa dalo tvrdiť, že sme o takýchto pravidlách a zákonitostiach presvedčení“ (s. 72). V druhej pripomienke Čana apeluje na Dummettovu predstavu deduktívneho úsudku ako procesu. Ani s touto predstavou nesúhlasí, pretože považuje deduktívny úsudok za celok vystupujúci naraz. Dokonca ponúka jasné objasnenie, prečo sa Dummett pravdepodobne mylí: „Musíme si uvedomiť, že v platnom deduktívnom úsudku je záver kompletne vyjadrený už vtedy, keď sú vyjadrené premisy. Inými slovami, záver je pred nami doslova v tej istej chvíli, keď sme dopísali posledné slovo poslednej premisy úsudku. Hoci tam ešte nie je, už tam vlastne je“ (s. 73). Autorove kritické pripomienky poukazujú na omyly, ktorých sa Dummett dopustil, i keď sa môže na prvý pohľad zdať, že ide o presvedčivú a jasnú tézu. Preto je nutné tieto pripomienky považovať za pozitívnu a hodnotnú súčasť celej analýzy, nakoľko by mohli zostať pre bežného čitateľa neviditeľné.

Štvrtá kapitola je zameraná na nezdôvodniteľnosť epistemologických nárokov logiky. Autor sa konkrétne zameriava na rekonštrukciu argumentu, ktorý sa ostro stavia proti názoru o nezdôvodniteľnosti nárokov logiky ako niečoho samozrejmeho a unikátneho. Tento argument pochádza od amerického filozofa Paula Boghossiana, ktorý toto tvrdenie pokladá za chybné. Považuje totiž za nutnosť zdôvodniť základné kamene racionality (základy logického usudzovania), ktoré sú natoľko kľúčové, že ľudia bez nich *nevedia žiť*. Na margo toho považuje Boghossian záver o nezdôvodniteľnosti za skeptický, čo ho pravdepodobne vedie aj k tvorbe protikladného argumentu. Pred objasnením samotného argumentu Čana predstavuje dva Boghossianove princípy, ktoré sú podľa neho nevyhnutné k porozumeniu celej problematiky. Prvý princíp s názvom spájajúci princíp „SP“ prichádza s myšlienkou, že je možné opodstatnené usudzovať iba vtedy, keď k úsudku existujú dôvody. Druhý princíp „L“ však situáciu komplikuje, nakoľko prichádza s výnimkou, ktorá potrebu zdôvodnenia eliminuje. Podľa Boghossiana je oprávnené usudzovanie bez odôvodnenia možné, pokiaľ je jasný význam logických konštant. Takáto situácia podľa neho nastáva pri použití modusu ponens. V tomto bode možno

podotknúť, že v súvislosti s nadchádzajúcim argumentom zohráva „SP“ dôležitejšiu úlohu ako „L“, preto ani ich zdanlivé odporovanie nie je závažnou chybou. Čana dokonca kriticky upozorňuje na určitú nekonzistentnosť týchto princípov. Nepovažuje to však za problém, ktorý by znížil význam a silu argumentu. Samotný argument môže na základe autorovej rekonštrukcie čitateľovi pripadať už iba ako explicitne vyústenie predchádzajúcich východísk, nakoľko neponúka konkrétne dôkazy podporujúce zdôvodniteľnosť nárokov logiky. Práve naopak, ide skôr o retrográdny prístup apelujúci na nezdôvodniteľnosť skeptickej tézy, ktorá je podobne ako Boghossianova téza postavená na deduktívnom usudzovaní. „Keďže skeptický záver je jedným z tvrdení, ktoré sú postavené na deduktívnom usudzovaní, samotná téza, že naše kľúčové logické princípy sú nezdôvodniteľné, bude tiež nezdôvodniteľná“ (s. 88). Čana zjavne s Boghossianovým záverom súhlasí, nakoľko podotýka, že „skeptický záver je prinajmenšom tak nezdôvodniteľný ako spomenutá téza, ak nie viac“ (s. 88). Nakoniec sa i tak odhodláva pridať kritické poznámky smerujúce k druhej Boghossianovej premise, ktorá sa snaží poukázať na to, že z nezdôvodniteľných logických noriem nemôže vyplývať zdôvodniteľný záver. Čana túto predstavu považuje za nezvyčajnú, nakoľko i v bežnej praxi nachádza prípady, ktoré sa riadia opačným princípom. „Vychádzam z toho, že existujú napríklad metodologické teórie, v ktorých sa z tzv. nedokázateľných tvrdení neproblematiky odvodzujú dokázateľné tvrdenia“ (s. 92).

Piata, predposledná kapitola sa venuje myšlienke teórie logického poznania. Autor stavia túto teóriu (jej autorom je britský filozof Crispin Wright) proti tradičnej karteziánskej predstave. Karteziánska predstava je založená na úplnom zdôvodnení akéhokoľvek poznania, ktoré by inak nemohlo byť platné. Karteziáni dokonca zdôrazňujú, že nepostačuje ani vysoká pravdepodobnosť. Tvorca nejakého tvrdenia si musí byť o ňom úplne istý, a to v súlade s jasnými dôvodmi. Podľa Čanu Wright tento prístup odmieta, nakoľko zavádza namiesto zdôvodnenia logických zákonov „oprávnenie“ ich využívať bez nutnosti uvedenia explicitných dôvodov. Čana ďalej pokračuje v komplexnej analýze a rozoberá dva hlavné problémy tejto teórie. V prvom prípade ide o proces nadobúdania poznania platnosti logických pravidiel, ktorý Wright nakoniec transformuje do jasnejšej otázky: „Čo to znamená, že máme právo tvrdiť, že vieme?“ (s. 100) Na základe Čanovej analýzy je zrejmé, že sa Wright snaží poukázať na to, že kognitívne projekty, ktoré ľudia riešia, nie sú postavené na evidentnom a bezproblémovom zdôvodnení. Práve naopak, človek, ktorý sa púšťa do riešenia takéhoto projektu, sa vystavuje riziku a neistote. Zároveň však potrebuje určitý racionálny základ, presvedčenie, z ktorého môže vychádzať, i keď bude nezdôvodniteľné. Wright ponúka vysvetlenie tohto problému prostredníctvom termínu *oprávnenie kognitívneho projektu*. Podľa Wrighta sa presvedčenia slúžiace na oprávnenie celého projektu nachádzajú mimo oblasť zdôvodnenia. Musia stavať na tzv. *racionálnej dôvere*, ktorá nesmie byť žiadnym spôsobom falzifikovaná, nakoľko by bola ohrozená kompetentnosť projektu. Autor sumarizuje, že Wright sa vlastne pokúša zaviesť nultý

krok označovaný ako „P“, v súvislosti s ktorým nesmú existovať dôvody dokazujúce, že je nepravdivý, a ktorý taktiež nesmie obsahovať predpoklady, ktoré by viedli k stabilnejšiemu postaveniu, než aké mal predtým. Zároveň ale prichádza k zisteniu, že Wright vo svojej teórii urobil zaujímavý krok. V súvislosti s termínom *justification* [zdôvodnenie] zrušil spojenie medzi *byť racionálny* a *mať evidentné základy*. Ako Čana upozorňuje, Wright mal k tomuto kroku pádny dôvod: „Z Wrightovej perspektívy môžeme byť oprávnení k určitému usudzovaniu bez toho, aby sme mali k dispozícii dokaz, že je toto usudzovanie platné“ (s. 103). Dokonca dodáva, že vlastne ľudia takto normálne fungujú. Druhý problém sa zaoberá otázkou platnosti logických pravidiel. Čana zdôrazňuje, že aj tento problém sa Wright pokúša vyriešiť prostredníctvom *oprávnenia kognitívneho projektu*. Podľa Wrighta je nutné chápať logické pravidlá ako univerzálne zásady, i keď pre ne neexistuje zdôvodnenie. Oprávnenie považovať logické pravidlá za univerzálne platné je podľa neho konštitutívnou zložkou ľudských kognitívnych projektov, navyše dodáva, že „apel základných logických zákonov na poli epistemológie je inak neuchopiteľný“ (s. 106). Čana súhlasne konštatuje, že je to vlastne ochota podriaďiť sa norme, u ktorej možnosť porozumenia vzniká až neskôr. Zároveň dodáva, že porozumenie nevzniká štandardným učením, ale tréningovým procesom (spomínaným už v predchádzajúcej kapitole). Autorova podrobná analýza Wrightovej teórie logického poznania prináša nový pohľad na logické pravidlá, ktoré nie sú v takejto podobe iba prvkom odolávajúcím útoku zo strany zástancov zdôvodňovania, ale konštitutívnym základom akéhokoľvek problému.

Posledná, šiesta kapitola je zameraná na odmietnutie hypotézy zlomyseľného klamára. Autor konkrétne ponúka kritické pripomienky voči *karteziánskej pochybnosti* (nazývanej aj hypotéza zlomyseľného klamára). Hneď na začiatku je nutné podotknúť, že Čana uznáva význam Descartovej tézy a upozorňuje, že nejde o nezmyselný konštrukt. Myslí si skôr pravý opak: „Motivácia jeho výzvy (vzdat' sa väčšiny našich zvyčajných názorov) tkvie v úsilí skončiť s niečím, o čom sa bude dať povedať, že to je nespochybniteľne pravdivé“ (s. 111). Čana dokonca prináša analýzu dôvodov, ktoré viedli Descarta k jeho filozofickej pozícii. Zameriava sa najmä na zmyslovú pochybnosť a všemocného démona, ktorý môže človeka klamať v akejkoli'vek situácii (sen, vedomá realita a pod.). Kľúčovou časťou tejto kapitoly sú však spomínané kritické pripomienky, prostredníctvom ktorých autor poukazuje na nedostatky v karteziánskej pochybnosti. Čanovým hlavným dôvodom, ktorý ho vedie ku kritike, je Descartova akceptácia jazyka a významu slov ako jedinej racionálnej výnimky v celej metodologickej skepse. Konkrétne kritické pripomienky napokon konštruuje na základe Wittgensteinovho metajazykového odmietnutia karteziánskej pozície. Ako aj v predchádzajúcich kapitolách sú kritické pripomienky zostávané systematicky a prehľadne. Opäť ide o veľmi podrobný rozbor, ktorý zaberá rozsiahlu časť kapitoly. Z tohto dôvodu vyzdvihnem iba dva body, ktoré osobne považujem za najzaujímavejšie. V prvom prípade ide o kritiku Descartovho tvrdenia, že dokáže porozumieť situácii, v ktorej sa dopúšťa omylu (napr. v počte rúk a nôh). Čana usudzuje,

že ak si v takom prípade človek nemôže byť istý pravdivosťou svojich tvrdení, nemá ani jasný systém lingvistických znakov. Používanie jazyka je potom iba dojomom a nie skutočnosťou. Zároveň dodáva, že si ani „nevieme byť istí, či rozumieme významu, ktorý skeptikove termíny majú“ (s. 120). Druhá pripomienka je zameraná na *omyl* v Descartovej téze, ktorý podľa Čanovej analýzy nemusí zastávať štandardný význam, ale skôr popisuje duševnú chorobu. Čana upozorňuje, že i keď sa človek dopúšťa omylu, nakoniec si chybu uvedomí a problém vyrieši. Ako však označiť situáciu, keď si napr. človek celý život myslí, že je mimozemšťan, a pritom má medicínsky overené, že je zástupcom ľudského druhu? Každý by takéhoto človeka považoval za duševne chorého. Analogickú podobnosť Čana vidí v Descartovej pochybnosti, ktorá na rozdiel od omylu nemá žiadny poznatkový základ – podobne ako duševná choroba. „Duševná choroba nemá pevnú pôdu pod nohami, má iba svoju príčinu; omyl má na druhej strane jedno aj druhé“ (s. 123). Obe pripomienky (ale aj celá kritická pasáž) poukazujú na problematickosť Descartovej filozofickej pozície, ktorá ešte aj v dnešnej modernej filozofii vzbudzuje záujem a otvára mnoho otázok. Napr. či Descartes myslel svoju tézu iba ako teoretickú, alebo sa ju pokúšal aplikovať na reálny svet.

Pred úplným záverom je možné zmieniť dve kritické pripomienky poukazujúce na problémy, ktoré síce žiadnym spôsobom neznižujú kvalitu práce, môžu však pri čítaní textu vyznieť rušivo alebo nejasne. Po prvé, autor v knihe často používa na vysvetlenie určitej problematiky doplňujúce analógie. Nie je samozrejme zlé, že sa snaží čitateľovi bližšie priblížiť aspekty daného problému. Treba však podotknúť, že niekedy tieto analógie narúšajú analytickú konzistentnosť textu, ktorý by po ich odstránení obsahovo o nič neprišiel. Napr. v tretej kapitole, keď sa kriticky vymedzuje voči Dummettovej predstave o deduktívnych úsudkoch ako procesoch, Čana využíva analógiu: „Taký úsudok pripomína skôr čosi ako úder do stola“ (s.73). Hneď za tým však jasne a explicitne vysvetľuje, že deduktívny úsudok je nutné chápať ako celok vystupujúci naraz, a nie ako proces. Uvádzaná analógia je v takomto prípade redundantná, ale i vágna. Po druhé, nie je vždy jasné autorovo stanovisko. Čana precízne zvláda analýzu jednotlivých problémov vo forme interpretácie a kritických poznámok, niekedy však nemožno s istotou rozlíšiť, či zastáva konkrétne stanovisko alebo iba hľadá nedostatky v tézach iných filozofov. Takýto postup je možné pozorovať najmä vo štvrtej kapitole, v ktorej sú síce identifikovateľné hodnotiace a kritické prvky, konkrétne stanovisko autora však jasné nie je.

Napriek zmieneným pripomienkam prináša kniha *O pôvode pravidiel. Wittgenstein a jeho kritici* od autora Tomáša Čanu komplexnú a systematickú analýzu rôznorodých logicko-epistemologických problémov spätých s významnými filozofmi, ako sú Wittgenstein, Dummett, Wright a ďalší. Z odborného hľadiska sa autor v celej problematike výborne orientuje, čo je vidieť najmä v analytických častiach. Na druhú stranu pridáva aj vlastný osobný prístup, ktorý je naopak prítomný v štýlisticky odľahčenejších pasážach (nemenej odborných), ktoré potešia i menej skú-

seného čitateľa. Dokonca by som si dovoľil povedať, že Čanu celá skúmaná problematika veľmi baví. Kombináciou týchto faktorov vzniká dielo, ktoré zaujme tak odborníka na spomínané problémy, ako aj bežného čitateľa.

Ondrej Hriadel

Filozofická fakulta Univerzity sv. Cyrila a Metoda v Trnave
ondro.hriadel@gmail.com

Kantova filozofia kultúry optikou Petra Kyslana Peter Kyslan: Fenomén kultúry vo filozofii Immanuela Kanta

Prešov, Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove 2018. 187 s.

Interdisciplinárna monografia Petra Kyslana, ktorú vydal na pôde Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity, analyzuje Kantove postoje k fenoménu kultúry s dôrazom na systematické a dejinno-filozofické spracovanie problému. Jadrom predloženej monografie je rekonštrukcia Kantovej filozofie kultúry. Autor pokračuje vo výskumoch profesora Ľubomíra Belása,¹ ktorý dlhoročne rozvíjal štúdium Kantovho filozofického odkazu na pôde Inštitútu filozofie FF PU so zameraním na tzv. malé spisy. Peter Kyslan sa vo svojej monografii, ktorá číta viac ako 160 strán, usiluje o dôslednú a fundovanú rekonštrukciu Kantovho konceptu filozofie kultúry, pričom analyzuje jej obsah, rozsah a miesto prostredníctvom interdisciplinárneho prístupu.²

Tento prístup približuje metodologickým a terminologickým vymedzením v prvej kapitole, v ktorej okrem iného analyzuje aj antické ponímanie kultúry, zrod moderného pojmu kultúry v osvietenstve, sémantický spor medzi pojmami „kultúra“ a „civilizácia“ (Spengler, Braudel, Kroeber) a samotný problém definícií kultúry.³ Autor pripomína, že problém kultúry (z hľadiska plurality definícií) má široký rozsah a obsah, z čoho vyplýva, že pri jeho analýze je nutné pokúsiť sa

1 Belás, Ľ., Kantova filozofia dejín a fenomén multikulturalizmu. *Studia philosophica Kantiana*. 1, 2012, č. 1, s. 43–49.

2 Autor prostredníctvom interdisciplinárneho prístupu nadväzuje na autorov z ďalších spoločenskovedných disciplín, predovšetkým z kulturológie (Kroeber, Kluckhohn, Gažová, Jakubovská), sociológie (Beck, Simmel), histórie, historiografie, kultúrnej histórie (Braudel, Huizinga, Spengler, Huntington) a antropológie (Murphy, Rousseau).

3 „Významovú problematickosť termínu kultúra možno explicitne demonštrovať na zmätočnom množstve definícií a multidisciplinárnom používaní pojmu kultúry v bežnom a vo vedeckom diskurze“ (s. 41).